

Drogi awansu chłopów polskich w świetle wskaźników antropologicznych

Zygmunt Welon

THE SOCIAL RISE OF COUNTRYPEOPLE IN POLAND IN THE LIGHT OF THE ANTHROPOLOGICAL MEASURES. The hypothesis that the rise was achieved mainly owing to the leaving the farming or by moving to towns, was proved. Military conscripts (20,085) were divided into 10 appropriate social groups. Social status was measured by use of stature, educational level and health category of conscripts.

Populacja polska, wchodząc w ostatnią dekadę XX wieku, jest bardzo silnie zróżnicowana społecznie, co zostało dobitnie pokazane przy użyciu obiektywnych wskaźników antropologicznych, takich jak wzrastanie i tempo dojrzewania młodzieży [BIELICKI i WELON 1982], bądź kondycja fizyczna osób dorosłych [BIELICKI, WELON i ŻUKOWSKI 1988]. U progu niepodległości, w latach dwudziestych, populacja, w której przeważała ludność wiejska, trudniąca się głównie rolnictwem, zróżnicowana była słabo. Ujawniło się to w wynikach badań żołnierzy z różnych grup społecznych [WELON i in. 1983]. Te i wiele innych danych wskazują, iż proces różnicowania się naszego społeczeństwa uległ gwałtownemu przyspiesze-

niu po II wojnie światowej. Dominująca przed wojną warstwa chłopska uległa przeobrażeniu, zarówno na skutek zdobywania lepszego wykształcenia, jak i zmiany zawodu. Społeczny awans chłopów, w okresie 45 lat istnienia PRL (1945–1990), następował nie tyle na drodze cywilizacyjnego postępu warstwy chłopskiej, ile przez ucieczkę od zawodu rolnika, bądź przez emigrację ze wsi do miasta.

Głównym celem tej pracy jest uzyskanie potwierdzenia powyższej tezy na podstawie materiałów z badań poborowych.

W badaniu dróg awansu cywilizacyjnego chłopów trzeba brać pod uwagę regionalne zróżnicowanie kraju. Mamy však region wielkopolski, charakteryzujący się wysokim od lat poziomem produkcji rolnej oraz region północno-wschodni, w którym poziom rolnictwa wciąż jeszcze

przypomina stosunki przedwojenne. Region śląski jest tak silnie uprzemysłowiony i zurbanizowany, że trudno tam szukać autentycznych chłopów. Jeszcze inna jest sytuacja w regionach zachodnich, przyłączonych do Polski po II wojnie, gdzie brak jest w zasadzie miejscowej warstwy chłopskiej, gdyż cała ludność pochodzi z innych regionów kraju, bądź z Kresów.

Do oceny cywilizacyjnego poziomu grup społecznych użyto trzech wskaźników: wysokości ciała poborowych, ich stanu zdrowia, określonego według wojskowych kategorii zdrowia oraz poziomu wykształcenia poborowych, który potraktowano tu jako miernik społecznych aspiracji poborowych i ich rodzin.

Celem tej pracy jest zbadanie, jaki wpływ na wzrost poborowych, ich wykształcenie i stan zdrowia mają dwa czynniki: 1. odejście od zawodu rolnika, 2. emigracja ze wsi do miasta.

Materiał i metoda

Antropologiczne badania poborowych, przeprowadzone przez Zakład Antropologii PAN i Wojskowy Instytut Higieny i Epidemiologii w roku 1986, objęły 10 procent poborowych w całym kraju, którzy byli losowani w poszczególnych komisjach poborowych. Jest to więc reprezentacyjna próba młodych mężczyzn urodzonych w Polsce w roku 1967. Zebrano dane dotyczące poborowych oraz ich rodzin zgodnie z załączoną kartą badań (zał. 1). Dane ankietowe pozwoliły na wybranie z całego materiału kategorii rodzin poborowych według następujących zasad. Stopień powiązania rodziny z rolnictwem i ze wsią kwalifikowano do 4 kategorii (A, B, C, D), a miejsce za-

mieszkania poborowego z rodziną na 3 kategorie: wieś, małe miasto i duże miasto. Podstawowa kategoria A oznacza „rolników”, to jest poborowych z rodzin o następującej charakterystyce: 1) zawód dziadka – rolnik, 2) zawód rodziców – rolnik (matka może być wpisana jako gospodyni domowa przy ojcu rolniku), 3) miejsce urodzenia rodziców – wieś. Kategoria B różni się tym od podstawowej, że rodzice poborowego nie są już rolnikami, mimo że dziadek był rolnikiem a oboje rodzice urodzili się na wsi. W kategorii C także dziadek nie jest rolnikiem, a więc rodzina nie ma związku z rolnictwem a ze wsią wiąże ją fakt urodzenia rodziców na wsi. Kategoria D grupuje poborowych wywodzących się z ludności nie trudniącej się rolnictwem, których rodzice urodzili się w mieście. Związek ze wsią zachowały tylko te rodziny w kategorii D, które mieszkają na wsi. W celu zwiększenia jednorodności poszczególnych kategorii zastosowano wymóg, aby oboje rodzice mieli ten sam zawód albo to samo miejsce urodzenia. Koszt tego zabiegu to strata części materiału (dokładnie 22,6%). Podział materiału według miejsca zamieszkania rodziny poborowego obejmuje trzy kategorie: zamieszkałych na wsi, w małych miastach (do 100 tys. mieszkańców) oraz w dużych miastach (powyżej 100 tys. mieszkańców). Łącząc obie zasady podziału materiału uzyskano

Tabela 1. Liczebność materiału w kategoriach

Czynnik I: zawód dziadka zawód rodziców m. ur. rodziców	A rolnik rolnik wieś	B rolnik nierolnik wieś	C nierolnik nierolnik wieś	D nierolnik nierolnik miasto	razem
Czynnik II: miejsce zamieszkania rodziny:					
Wieś	3342	3688	1795	374	9199
Małe miasto	—	2137	1113	2017	5267
Duże miasto	—	1759	736	3124	5619
Razem	3342	7584	3644	5155	20085

dziesięć kategorii rodzin (zrezygnowano z nielicznych grup rolników mieszkających w miastach).

Poborowi z rodzin mieszkających na wsi stanowią w tej próbie 45,8%. Jest to nieco więcej, niż wynosi odsetek mężczyzn wśród mieszkańców wsi w roku 1988 według spisu powszechnego (39,7%). Przewaga młodych mężczyzn w naszej próbie wynika z faktu wielodzietności rodzin wiejskich. Podział kraju na regiony został dokonany na podstawie danych dotyczących: poziomu rolnictwa, stopnia uprzemysłowienia i urbanizacji a także stopnia autochtoniczności mieszkańców poszczególnych województw (tab. 2).

Tabela 2. Podział kraju na regiony według województw

<u>północno-wschodni</u>	<u>centralny</u>	<u>wielkopolsko-pomorski</u>
suwalskie	warszawskie	poznańskie
białostockie	płockie,	konińskie
łomżyńskie	włocławskie,	leszczyńskie
ostrolęckie	skierniewickie	kaliskie
ciechanowskie	radomskie	piłskie
siedleckie	łódzkie	bydgoskie
b. podlaskie	sieradzkie	toruńskie
lubelskie	piotrowskie	gdańskie
chełmskie		
zamojskie	<u>południowy</u>	<u>dolnośląski</u>
	częstochowskie	wrocławskie
<u>północny</u>	kieleckie	wałbrzyskie
olsztyńskie	krakowskie	opolskie
elbląskie	nowosądeckie	legnickie
śląskie	tarnowskie	jeleniogórskie
koszalińskie	rzeszowskie	zielenogórskie
szczecińskie	przemyskie	
gorzowskie	krośnieńskie	<u>śląski</u>
	tarnobrzeskie	katowickie
		bielskie

Podział kraju na regiony przy tak różnych kryteriach nie może być jednoznaczny. Regiony utworzono wyłącznie dla potrzeb tej analizy a ich nazwy należy traktować tylko jako identyfikatory, ułatwiające opis wyników analizy. Testem zasadności dokonanego podziału są wyniki analizy, które pokazały biologiczną specyfikę mieszkańców poszczególnych regionów.

Wyniki

Analizę rozpoczęto od regionu północno – wschodniego, ze względu na najniższy poziom rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego w kraju. Sytuacja w tym regionie jest najbardziej zbliżona do tej, jaką mieliśmy w Polsce w latach trzydziestych. Charakteryzuje się on małą gęstością zaludnienia, wysokim odsetkiem ludności mieszkającej na wsi, niższymi od przeciętnych plonami zbóż, małą liczbą lekarzy itd. [Rocznik Statystyczny GUS, 1988].

Tabela 3. Wysokość ciała poborowych w regionie północno-wschodnim (średnie, odchylenia standardowe i liczebności)

Czynnik I:		A	B	C	D
zawód dziadka		rolnik	rolnik	nierolnik	nierolnik
zawód rodziców		rolnik	nierolnik	nierolnik	nierolnik
m. ur. rodziców		wieś	wieś	wieś	miasto
Czynnik II: miejsce zamieszkania rodziny					
wieś	x	173,7	174,0	174,3	176,8
	s	5,9	5,8	6,4	5,8
małe miasto	n	1354	639	178	32
	x	176,1	175,6	176,3	176,3
duże miasto	s	6,3	5,7	6,8	6,8
	n	386	102	186	186
	x	176,6	176,5	177,7	177,7
	s	5,9	5,4	6,9	6,9
	n	113	41	55	55

W danych z tabeli 3 widoczne są dwa gradienty wysokości ciała poborowych. Pierwszy, to bardzo znaczny przyrost średniej wysokości ciała przy przechodzeniu od kategorii wsi do małych i dużych miast. Ten ogólnie znany trend potwierdza się w regionie także w jednorodnych kategoriach rodzin B i C pochodzących ze wsi. Nieoczekiwanie duży wzrost poborowych ze wsi w kategorii D, 176,8 cm, może być przypadkowy wobec małej liczby osób (32). Drugi gradient, od kategorii A do D, wystąpił tylko wśród mieszkańców wsi. Obydwa gradienty okazały się znaczące na podstawie analizy wariancyjnej. Wobec

pozytywnego wyniku tej analizy, ten sam sposób postępowania zastosowano do pozostałych regionów (tab. 4).

Tabela 4. Średnia wysokość ciała poborowych, pogrupowanych według czynników I i II, w siedmiu regionach kraju

Region		A	B	C	D
Północno-wschodni N=3086	W	173,7	174,0	174,3	176,8
	MM		176,1	175,6	176,3
	DM		176,6	176,5	177,7
Centralny N=3325P	W	173,6	174,7	175,0	174,7
	MM		176,3	175,5	175,6
	DM		176,7	177,6	176,9
Południowy N=3325	W	173,4	173,8	174,2	172,9
	MM		175,4	175,4	174,6
	DM		175,5	174,3	176,4
Północny N=1416	W	174,1	173,8	174,0	175,3
	MM		176,1	176,3	176,0
	DM		176,0	177,1	177,8
Dolnośląski N=2838	W	173,6	173,7	173,1	175,5
	MM		175,6	175,6	175,9
	DM		177,2	176,6	176,5
Wielkopolski N=2511	W	174,5	175,0	174,7	174,6
	MM		175,5	176,4	177,1
	DM		176,7	177,0	177,3
Śląski N=3960	W	176,4	174,2	174,9	174,3
	MM		174,6	174,9	175,2
	DM		175,1	174,5	175,3

W podstawowej kategorii A rolników, liczącej ogółem 3343 osoby, średnia wysokość ciała wyniosła 173,77 cm, przy standardowym odchyleniu 6,05 cm. Różnice międzyregionalne w średniej wysokości ciała poborowych są niewielkie, aczkolwiek poborowi z regionu wielkopolskiego są najwyżsi, a z regionu południowego – najniżsi. Nie wiadomo, w jakim stopniu te różnice są reliktem po dawnych zaborach [Welon i in. 1983], a w jakim odzwierciedlają różnice w poziomie cywilizacyjnym współczesnej wsi. Bardzo wysoki średni wzrost poborowych na Śląsku (176,4 cm) należy potraktować jako przypadkowy, zarówno ze względu na małą liczbę osób (47) w tej kategorii, jak i dlatego, że wysokość poborowych ze wsi (kategorie B, C i D) jest na Śląsku znacznie niższa.

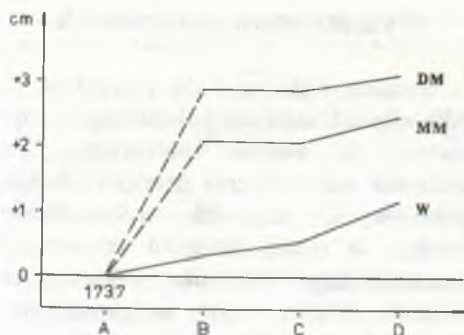
Wysokość ciała w regionach rośnie z reguły w miarę odchodzenia rodziny chłopskiej od zawodu rolnika, to jest od kategorii A do kategorii D, a także na skutek emigracji ze wsi do miast. Wyjątek od tej reguły stanowi Śląsk, gdzie zróżnicowanie wysokości ciała poborowych w kategoriach jest małe. Wobec powyższej specyfiki regionu Śląska oraz braku punktu odniesienia w postaci kategorii „rolników”, dalsza analiza była prowadzona na połączonym materiale z sześciu regionów, bez Śląska.

Tabela 5. Wysokość ciała poborowych (w 6 regionach) pogrupowanych według czynników I i II (średnie, odchylenia standardowe i liczebności)

I:		A	B	C	D
II. Wieś	$\bar{x}$	173,7	174,1	174,2	174,9
	s	6,0	6,1	6,2	5,8
	n	3295	3431	1427	346
Małe miasta	$\bar{x}$		175,8	175,8	175,9
	s		6,4	6,2	6,3
	n		1975	941	1531
Duże miasta	$\bar{x}$		176,5	176,6	176,9
	s		6,2	6,1	6,5
	n		1084	475	1620

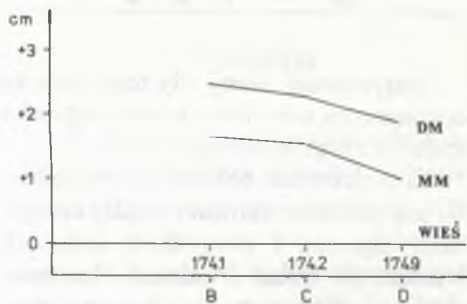
Czynnik I, odchodzenie od zawodu rolnika, powoduje na wsi stopniowe powiększanie się wysokości ciała poborowych od 173,7 cm w kategorii A, do 174,9 cm w kategorii D. Różnice średnich arytmetycznych między czterema kategoriami są statystycznie istotne, na mocy analizy wariancyjnej. Natomiast działanie czynnika I w miastach jest słabe, a różnice między średnimi są nieznaczące. Przyrosty średniej wysokości ciała poborowych względem podstawowej kategorii A – rolników, przedstawione są na rys. 1.

Czynnik II, emigracja ze wsi do miasta, wywołuje bardzo znaczny przyrost średniej wysokości ciała poborowych, wynoszący 1,7 cm w kategorii B oraz 1,6 cm w kategorii C, przy przechodzeniu ze wsi do miasta małego. Przyrosty przy

Rys. 1. Przyrost średniej wysokości ciała poborowych, pogrupowanych według dwóch czynników: I (A, B, C, D) oraz II (W, MM, DM), określony względem podstawowej kategorii "rolników"

przechodzeniu ze wsi do miasta dużego wyniosły odpowiednio 2,5 oraz 2,3 cm; wszystkie te różnice są statystycznie znaczące (rys. 2). Takie są ogólne prawidłowości, stwierdzone na reprezentatywnym materiale z badań poborowych w całym kraju, z wyłączeniem regionu śląskiego. Poszczególne regiony mają jednak swoją specyfikę. W tradycyjnie wysokorosłym regionie wielkopolskim rolnicy są także wysocy, a zmiana zawodu wśród mieszkańców wsi nie ma większego wpływu na wzrost poborowych. Także przejście ze wsi do miasta daje mniejszy

Rys. 2. Przyrost średniej wysokości ciała poborowych z miast małych (MM) i dużych (DM) względem poborowych ze wsi, określony w kategoriach B, C i D czynnika I

niż w innych regionach przyrost wysokości. Powyższa specyfika regionu wielkopolskiego jest efektem wysokiego poziomu cywilizacyjnego rolników tego regionu. Dolny Śląsk jest interesujący ze względu na to, że ludność tego regionu osiadła w nim dopiero po II wojnie światowej i stanowi mieszaninę ludności przybyłej z regionów sąsiednich oraz z Kresów. Wysokość ciała poborowych wskazuje na bardzo silny wpływ czynnika urbanizacji, przy zupełnym braku różnic między kategoriami A, B i C wśród mieszkańców wsi. Kategoria D na wsi może w tym regionie oznaczać rzeczywiście ludność miejską osiedloną po wojnie na wsi i stąd mamy wysoki wzrost poborowych, wynoszący średnio 175,5 cm.

Stan zdrowia poborowych

Stan zdrowia poborowych oceniano, w każdej kategorii, na podstawie odsetka osób, które uzyskały „wojskową kategorię

Tabela 6. Odsetki poborowych mających kategorię zdrowia A

Region	I:	A	B	C	D
Północno-wschodni	W	82	79	77	75
	MM		80	86	72
	DM		82	73	65
Centralny	W	88	84	78	90
	MM		74	70	78
	DM		72	67	62
Południowy	W	82	69	84	76
	MM		75	80	71
	DM		73	62	72
Północny	W	83	83	84	67
	MM		80	75	74
	DM		72	90	70
Dolnośląski	W	77	82	76	77
	MM		80	72	75
	DM		73	84	63
Wielkopolski	W	82	81	77	79
	MM		86	77	74
	DM		73	76	74
Śląski	W	91	74	78	75
	MM		80	81	78
	DM		83	83	75

A'', oznaczającą dobry stan zdrowia. Wartości tego wskaźnika zdrowia wykazują tendencję do malenia od kategorii A do kategorii D, a także przy przechodzie niu od wsi do miast, we wszystkich regionach, znów z wyjątkiem regionu śląskiego (tab. 6).

Wobec niewielkich różnic w wartości tego wskaźnika zdrowia między regionami, ocena wpływu czynników I i II na stan zdrowia poborowych została dokonana na połączonym materiale z sześciu regionów, bez Śląska (tab. 7).

Tabela 7. Odsetki poborowych z kategorią zdrowia A; grupowanie według czynników I i II

I:	A	B	C	D	razem
II:					
Wieś	82,7	81,6	79,1	77,3	81,4
Małe miasto		79,0	75,9	74,5	76,8
Duże miasto		73,4	74,5	66,9	70,3
Razem	82,7	79,4	77,3	71,2	78,0

Wpływ obu czynników na stan zdrowia poborowych jest ewidentny. Wychodzenie z warstwy chłopskiej przez zmianę zawodu powoduje na wsi pogorszenie wskaźnika zdrowia o 5,4%. Przejście ze wsi do miast wywołuje pogorszenie się wskaźnika zdrowia w każdej z wydzielonych kategorii B, C i D. Szczególnie ostra jest różnica między kategoriami skrajnymi ze względu na oba czynniki, to jest między kategorią A na wsi i kategorią D w dużym mieście, wynosząca aż 15,8%. Wpływ obu czynników na stan zdrowia poborowych jest statystycznie znaczący, na podstawie oceny różnic międzygrupowych testem GÓRALSKIEGO [1974]. Włączenie do tej analizy materiału z regionu śląskiego nie zmienia ustalonych prawidłowości, choć je osłabia.

Wykształcenie poborowych

Poziom wykształcenia potraktowano jako miernik aspiracji poborowego i jego rodziny do awansu społecznego. Za wskaźnik wykształcenia przyjęto odsetek poborowych, mających wykształcenie średnie w danej kategorii społecznej. Wartości tego wskaźnika wskazują na istnienie związku między aspiracjami poborowych a czynnikami I i II (tab. 8).

Tabela 8. Odsetki poborowych z wykształceniem średnim w kategoriach społecznych wg czynników I i II, w regionach

Region	I:	A	B	C	D	Średnio w regionie
Północno-wschodni	W	18	21	25	41	48,7
	MM		48	47	49	
	DM		80	77	81	
Centralny	W	11	25	21	26	38,4
	MM		51	39	43	
	DM		52	58	58	
Południowy	W	13	22	23	29	42,3
	MM		44	54	43	
	DM		57	56	82	
Północny	W	16	17	17	30	37,3
	MM		42	45	44	
	DM		47	54	61	
Dolnośląski	W	16	17	18	26	34,0
	MM		36	38	43	
	DM		49	50	47	
Wielkopolski	W	13	16	14	23	30,9
	MM		37	36	37	
	DM		39	44	50	
Śląski	W	9	18	22	26	29,7
	MM		33	27	39	
	DM		37	40	46	

Statystycznej oceny siły tego związku dokonano na materiale z sześciu regionów kraju (bez Śląska, tab. 9).

Zróznicowanie wskaźnika wykształcenia jest znaczące, zarówno między kategoriami czynnika I – A, B, C i D, jak czynnika II (wieś i miasta). Istotność różnic międzygrupowych oceniono testem GÓRALSKIEGO [1974]. Wychodzenie z warstwy chłopskiej przez zmianę zawodu powoduje zwiększenie się odsetka pobo-

Tabela 9. Odsetki poborowych mających wykształcenie średnie, w kategoriach społecznych, w sześciu regionach

II:	I:	A	B	C	D	razem
Wieś		14,6	20,1	19,2	27,7	18,1
Małe miasto			42,7	41,3	42,3	42,3
Duże miasto			53,3	54,8	61,1	57,5
Razem		14,6	32,6	32,5	49,6	32,6

rowych z wykształceniem średnim wśród mieszkańców wsi o 13,3%. Różnice między mieszkańcami wsi i małych miast wynoszą 24,2%, a między mieszkańcami wsi i dużych miast różnica wyniosła aż 39,4%. Prawdopodobnie dotycząca zwiększania się odsetka poborowych z wykształceniem średnim w miarę wychodzenia z warstwy chłopskiej wystąpiła w całym kraju, lecz intensywność tego procesu jest w regionach zróżnicowana. Widoczne jest (tab. 8), że najmniejsze różnice między kategoriami społecznymi występują na Śląsku, a największe w regionie północno – wschodnim. Syntetyczny wskaźnik regionu, utworzony jako nieważona średnia wartości wskaźnika w 10 kategoriach, porządkuje regiony następująco. Najwyższe wartości wskaźnika wykształcenia wystąpiły w regionach północno – wschodnim i południowym, a najniższe w regionie wielkopolskim i na Śląsku (tab. 8).

Dyskusja

W pracy badano proces przekształcania się tradycyjnej warstwy chłopskiej w zróżnicowane społeczeństwo nowoczesne, realizowany przez odchodzenie od zawodu rolnika, bądź emigrację ze wsi do miast. Proces ten może być badany przez antropologów, gdyż dysponują oni wskaźnikami, które pozwalają obiektywnie ocenić poziom cywilizacyjnego rozwoju

ju grup społecznych [BIELICKI 1989]. Wobec braku odpowiednich materiałów historycznych, przyjęto założenie, iż obecne zróżnicowane społeczeństwo polskie daje możliwość oceny tego procesu przemian. Istnieje wciąż jeszcze bardzo liczna kategoria rolników indywidualnych, którą wszak wolno uznać za odpowiednik tradycyjnej warstwy chłopskiej. Na wsi występują także liczne grupy mieszkańców w różnym stopniu związanych z rolnictwem, takie jak robotnicy, rzemieślnicy czy wreszcie robotnicy pracujący w mieście, lecz wciąż mieszkający na wsi. Wymienione kategorie mieszkańców wsi dają podstawę do oceny procesu przekształcania się warstwy chłopskiej na drodze odchodzenia od zawodu rolnika. Wiemy także, iż wśród mieszkańców miast w Polsce przeważają emigranci ze wsi w pierwszym, bądź drugim pokoleniu. Z tego względu wolno, jak sądzę, potraktować mieszkańców miast jako „wychodźców” z warstwy chłopskiej, poszukujących awansu społecznego na drodze emigracji ze wsi do miast. Chłop polski miał niewielkie szanse na awans społeczny w obrębie swojej warstwy w II Rzeczypospolitej, a stracił ją zupełnie w PRL, kiedy to jedyna szansa na awans polegała na ucieczce z warstwy chłopskiej.

Wyniki analizy są jednoznaczne, gdyż osiągnięto je na reprezentatywnym, dla całej populacji młodych mężczyzn, materiale poborowych. Wychodzenie z warstwy chłopskiej idzie w parze z powiększaniem się wysokości ciała i podnoszeniem poziomu wykształcenia poborowych, a równocześnie z pogarszaniem się ich stanu zdrowia. Ten wynik jest tylko pozornie kontrowersyjny. Fakt powiększania się wysokości ciała oznacza pełniejszą realizację wrodzonego potencjału wzrostowego, w warunkach, jakie tworzy postęp

cywilizacyjny. Większa wysokość ciała nie może być oceniana, z biologicznego punktu widzenia, jako korzystna bądź niekorzystna [BIELICKI 1988]. Natomiast fakt pogarszania się zdrowia poborowych wychodzących z warstwy chłopskiej wolno ocenić jako niekorzystny i interpretować jako biologiczny koszt postępu cywilizacyjnego.

Zgodność gradientów wysokości ciała i wykształcenia poborowych, w kategoriach społecznych, stanowi potwierdzenie zasadności traktowania wysokości ciała jako miernika służącego do oceny poziomu cywilizacyjnego grup społecznych. Z drugiej strony, fakt zwiększania się odsetka młodych mężczyzn z wykształceniem średnim może być traktowany jako wyraz aspiracji rodzin do zmiany swojej pozycji społecznej. Takie aspiracje wystąpiły szczególnie ostro w regionie północno – wschodnim. Niski poziom rolnictwa nie dawał tam możliwości awansu dla młodych mężczyzn, którzy chcieli zostać rolnikami. Zupełnie inna była sytuacja młodych rolników w regionie wielkopolskim, gdzie względnie wysoki poziom rolnictwa stwarzał niezłe warunki dla młodych i nie zmuszał ich do szukania innego zawodu przez zdobywanie wykształcenia średniego.

Fakt pogarszania się zdrowia poborowych w miarę odchodzenia od warstwy chłopskiej zinterpretowano tu jako koszt postępu cywilizacyjnego. Wiadomo wszak, iż forsowane w PRL procesy uprzemysłowienia i urbanizacji były realizowane bez zwracania uwagi na jakiegokolwiek koszty, tym bardziej nie brano pod uwagę kosztu biologicznego. Powyższą interpretację należy jednak traktować ostrożnie z dwóch względów. Wyniki analizy wykazały niezbyt silny trend pogarszania się zdrowia wraz z dwoma czynnikami. Po

drugie, brak wyraźnych różnic w stanie zdrowia poborowych między regionami, przy czym można spodziewać się wyższego odsetka osób zdrowych w regionach rolniczych, a niższego w regionach uprzemysłowionych.

Wyniki analizy potwierdziły hipotezę, iż cywilizacyjny awans chłopów w PRL był realizowany głównie na drodze przechodzenia rolników do innych warstw społecznych, przez zmianę zawodu lub miejsca zamieszkania. Fakty, odchodzenia chłopów od rolnictwa do innych zawodów na wsi oraz emigracji mieszkańców wsi do miast, są dobrze znane i udokumentowane, chociażby w rocznikach GUS. Nowością jest wykazanie, przy użyciu obiektywnych mierników antropologicznych, iż oba te procesy są rzeczywiście związane z awansem społecznym byłych rolników. Trzeba podkreślić, że ten awans społeczny występuje w szczególnie ostrej formie w regionach gospodarczo zacofanych.

Piśmiennictwo

- BIELICKI T., Z. WELON, 1982, *Growth Data as Indicators of Social Inequalities: The Case of Poland*, Yearbook of Phys. Anthropol., 25.
- BIELICKI T., Z. WELON, W. ŻUKOWSKI, 1988, *Problem nierównowartości biologicznej warstw społecznych*, Materiały i Prace Antrop., 109.
- BIELICKI T., 1989, *Nierówności społeczne w Polsce w oczach antropologa*, Nauka Polska, Nr 1 (1989).
- GÓRALSKI A., 1974, *Metody opisu i wnioskowania statystycznego w psychologii*, PWN, Warszawa.
- WELON Z., T. BIELICKI, R. JURYNEC, J. KOWALCZYK, 1983, *Pogłębianie się niektórych społecznych różnic w Polsce w ciągu XX stulecia, w świetle danych antropometrycznych o wzroście żołądka*, Kosmos, 32,

Summary

The purpose of the work was to prove the hypothesis that the civilizational rise of a countryman in the socialistic Poland was achieved owing to the change of the social group or the job or by moving from the country to towns. The material was 10 percent representative sample of conscripts from the whole country, examined in 1986. Questionnaire data concerning: education, job and the place of living of a conscript and his parents let distinguish 3 categories of families according to their place of living (big town, small town, village) and 4 categories of families according to their connections with the country and farming (categories A, B, C, and D). Considering the uneven advancement of the process of changes in various parts of Poland, the analysis was carried out separately in 7 regions. To evaluate the civilizational standard of the distinguished social groups, 3 indices were used. They characterised conscripts according to the following categories: body height, the level of education, the state of health (according to the military categories). It was stated that leaving the social group of countrymen owing to the change of the job from farmer to another one or by moving to a town, goes together with the enlargement of body height and the increase of the level of education of conscripts but also with the worsening of the state of health. The enlargement of body height means the improvement of the living standard necessary for the fuller realisation of the growing potential. The increase of the educational level means the higher level of consciousness and the chance for the more attractive job. Body height and education are together a very good measure of the civilizational standard of families and social groups. Taking the interpretation into consideration the hypothesis can be regarded as proved. The worsening of the state of health of conscripts as leaving their social group was interpreted here as the rate of the biological cost of the process of industrialization and urbanization in the socialistic Poland. The above accordance appeared in the whole country, more distinctly in the industrially backward regions, less distinctly in the developed regions, in the slightest degree in Silesia.